

שמות: מה שמו?

אחד הדימויים החשובים שמנהל משה רבנו עם הקב"ה בעת קבלת השליחות להוציא את ישראל ממצרים הוא הדין בשאלה "ואמרו לי מה שמו, מה אומר אליהם?". בשונה מפרעה, שאינו מכיר את ה' ואינו מאמין בו, נראה שבעם ישראל קיימת מקדמת דנא אמונה באלקים וציפיה לגואל, אלא שהם מבקשים לברר "מה שמו" של האלקים שבשמו מגיע משה רבנו לגאולם. שאלת שמות ה' היא אחת השאלות הסבוכות במחשבה הדתית ויש לה גם השלכות להלכה, בהגיית שמות, בחשש נשיאת שם ה' לשווא, בכתיבת ספר תורה, שם נדרש הסופר להתכוון לקדושה כאשר הוא כותב את השמות, ובענין "שמות שאינם נחקקים" הטעונים גניזה. בשל עדינותן של ההבחנות והחשש מפני טיפול לא נכון בדברים שבקדושה, נזהרים רבים מלדון בשאלות אלו ומלברר את המשמעויות השונות של שמות האלקים, וחבל, מפני שהנושא משמעותי מאד, לא רק להלכה, אלא גם להבנה נכונה של רבות מפרשיות המקרא.

במעמד הסנה, בו פוגש משה רבנו לראשונה את הקב"ה, עמו הוא עתיד לנהל דיאלוג פורה ומשמעותי מאד במשך ארבעים השנים הבאות, נחשף הקורא, בעקבות משה רבנו, לנוסחאות שונות של ההופעה האלקית. בתחילה, נאמר "וירא מלאך ה' (להלן נשתמש בציון ה' עבור שם הוי"ה, ובצורה הקב"ה – כשם כללי, לא מדויק ולא מחייב) אליו בלבת אש מתוך הסנה". כאשר נגש משה לראות את המראה של הסנה הבווער, מופיעים בפסוק אחד שני ביטויים: "וירא ה' כי סר לראות – ויקרא אליו אלקים מתוך הסנה". כאשר הקב"ה מציג עצמו בפעם הראשונה נאמר: "אנכי אלקי אביך, אלקי אברהם אלקי יצחק ואלקי יעקב", ומשה מגיב ב"ויסתר משה פניו כי ירא מהביט אל האלקים". בפסוק הבא, מדבר ה': "ויאמר ה', ראה ראיתי את עני עמי... וארד להצילו...". אך משה עדיין מגיב ב"וירא משה אל האלקים". בהמשך, כל הפניות של הקב"ה אל משה מנוסחות כ"וירא משה ה'" ואילו תשובותיו של משה מכוונות תחילה אל "האלקים", ולאחר מכן גם אל "ה'". בנסיון האחרון שלו להפטור מן השליחות, הוא משתמש בכינוי שלא הופיע עד כה כלל בפרשה: "בי א-דני, שלח נא ביד תשלח".

אי אפשר לומר שהחילופים התכופים בין הכינויים נועדו רק לשם הגיוון הספרותי, בוודאי לא בפרשה הזאת, שבמרכזה עומדת השאלה "ואמרו לי מה שמו", ותשובתו המפורטת של הקב"ה לשאלה. גם בהמשך, בתחילת פרשת וארא, ניכרת תשומת לב מדויקת לנושא השמות: "וידבר אלקים אל משה ויאמר אליו אני ה', וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב בא-ל שדי, ושמי ה' לא נודעתי להם". גם הרעיון של שיוך פיסקאות שונות לתאור בחינות שונות של המקרא (או כדרכם של החוקרים החדשים – למקורות שונים) כפי שנעשה לדוגמה בשתי פרשיות הבריאה, בראשית א' ("אלקים" בלבד) ובראשית ב' ("ה' אלקים"), אינו אפשרי כאן, מכיון שהמעברים הם בתוך פסוק אחד, וברור שיש כאן שימוש מכוון בשמות השונים במהלך הדין בין משה לקב"ה. אדרבה, מכאן אפשר להסיק למקומות אחרים, שגם בהם החילופים בין השמות אינם תוצר של הכלאת מקורות או בחינות, אלא שימוש מדויק ומכוון של התורה בשמות.

אי אפשר להקיף את הנושא במסגרת זו, אפילו לא פינה אחת שלו, ונסתפק הפעם בהערה אחת. מקובל להסביר, ששם אלקים הוא שם עצם כללי, המכוון לסמכות וכוח. לכן הוא משמש גם השם נרדף לדיינים ושופטים. לכן אפשר להשתמש בו גם לאלהים אחרים, אלילים ועבודה זרה ממש. בצירופים "אלהי אברהם" ו"אלהי יצחק", נעשה שימוש בשם הכללי תוך מתן זיהוי פרטי מסוים, כאשר בכל אחד מן הצירופים הללו יש לו משמעות אחרת. צירוף "אלהים אחרים" מובנו אלהים של עמים אחרים, שאינם האל האחד והאמיתי. ואילו "אלהי אברהם" לעומת "אלהי יצחק" – מציגים שתי הופעות של האל האחד כגון, הופעתו במידת "חסד לאברהם" לעומת מידת "פחד יצחק". בשל הכלליות של השם "אלקים", אזי כל אימת שרוצים לדבר על אלקי ישראל, יש לצרף את יחסת הקנין: "אלקינו", או "אלקי אבותינו", ברבים, או ביחיד – "אלקי [נשמה שנתת בי וכו']". בניגוד לכך, שם הוי"ה הוא שם פרטי. כמו שמו של אדם, אברהם או משה. שם זה מיוחד לאל האחד והיחיד, ואינו ניתן להעברה או לשימוש מושאל בשום אופן. מובן, שגם השימוש בו מוגבל וזהיר הרבה יותר. כמו ההבדל בין הכינוי "אבא" לבין שימוש בשמו הפרטי של האב. "אבא" – כל אחד קורא כך לאביו, המונח הכללי אינו מזוהה עם כל אב ואב. לכן, הוא סובל גם נטיות – אבי, אביך. והוא פחות מקודש וייחודי מאשר שמו הפרטי של אביו של אדם. לפיכך, לא יקרא הבן לאביו בשמו, אלא יקרא לו "אבא".

מן האמור בפרשיות הראשונות של ספר שמות עולה בבירור, שההתגלות של הקב"ה בשמו הפרטי, שם הוי"ה, מתחדשת ומתגברת החל מהפניה הראשונה אל משה נביאו ובאמצעותו אל עם ישראל שבמצרים. עובר זמן בדיון עד שמשה מסגל לעצמו את היכולת לפנות אל האלקים בשם ה'. אמנם, יש מספר לא מבוטל של התייחסות לקב"ה בשם הוי"ה גם בספר בראשית, אולם חל שינוי משמעותי בכמות: בספר בראשית מספר

ההופעות של שם אלקים כפול ממספר ההופעות של שם הוי"ה, ואילו בספר שמות ההפך – כמעט פי שלשה מופעים של שם הוי"ה משם אלקים. הוי אומר: טיב היחסים שבין ישראל לאלקיו משתנה, ונהיה "אינטימי" יותר, כי השם הפרטי מופיע יותר. חידוש זה בקשר שבין העם לאלקיו, ימשיך ויתפתח לאורך כל ספר שמות, ואנו נעקוב אחריו בפרשיות הבאות.